

УДК 159.923:377

DOI <https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2022-2.08>

Марія ЯЦЮК

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології,

Комунальний заклад вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти»

yatsyuk.m@academia.vn.ua

ORCID: 0000-0002-2393-9964

КОГНІТИВНИЙ КОМПОНЕНТ КРЕАТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Анотація. Мета статті полягає у визначенні психологічних особливостей когнітивного компонента креативності особистості юнацького віку. **Методологія дослідження** ґрунтується на генетико-моделюючому методі С. Максименка, стратегіальному підході до творчого мислення В. Моляко, фундаментальних дослідженнях у галузі психології творчих здібностей. **Наукова новизна** дослідження полягає в розширенні уявлень про когнітивний компонент креативності особистості юнацького віку як психологічного механізму ідентифікації особистості такого віку. **Висновки.** Під когнітивним компонентом креативності ми розуміємо складник креативності, що є проявом інтелектуальної обдарованості й пошуково-перетворювальної активності особистості юнацького віку, що полягає у здатності суб'єкта самостійно висувати проблеми, нешаблонно їх вирішувати, генерувати велику кількість оригінальних ідей. Соціально-психологічними та віковими передумовами розвитку креативності в юнацькому віці є прагнення юнаків та дівчат до самоідентифікування, що проявляється в активній рефлексії, інтроспекції та пошуково-перетворювальній діяльності, результати якої конституують суб'єктність юнака або ж дівчини. Когнітивний компонент креативності особистості юнацького віку пов'язана з високим рівнем інноваційності, орієнтацією молоді на майбутнє, готовністю ризикувати заради успіху й оптимістичним прогнозом щодо власної успішності. Юнаки та дівчата з високим рівнем креативності використовують у вирішенні проблемних ситуацій різнобічні ресурси інтелектуальної діяльності: наочне уявлення та візуалізацію, предметне моделювання та конструювання, творче перетворення та мають виражений холистичний когнітивний стиль, за якого вагому роль відіграє експеріментальний досвід опрацювання інформації.

Ключові слова: креативність, когнітивний компонент, особистість юнацького віку, дивергентне мислення, інноваційний потенціал особистості, когнітивний стиль.

Mariia YATSYUK

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Public Higher Educational Establishment "Vinnytsia Academy of Continuing Education"

yatsyuk.m@academia.vn.ua

ORCID: 0000-0002-2393-9964

COGNITIVE COMPONENT OF ADOLESCENT PERSONALITY CREATIVITY

Abstract. The purpose of the article is to determine the psychological characteristics of the cognitive component of creativity of adolescents. **The research methodology** is based on the genetic modeling method of S.D. Maksymenko, strategic approach to creative thinking V.O. Molyak, fundamental research in the field of psychology of creative abilities. **The scientific novelty** of the study is to expand the understanding of the cognitive component of creativity of the adolescent as a psychological mechanism for identifying the personality of this age. **Conclusions.** Under the cognitive component of creativity, we understand the component of creativity, which is a manifestation of intellectual talent and exploratory activity of a young person, which is the ability of the subject to raise problems, solve them unconventionally, generate a lot of original ideas. Socio-psychological and age prerequisites for the development of creativity in adolescence are the desire of young men and women to self-identification, which is manifested in active reflection, introspection and search-transforming activities, the results of which constitute the subjectivity of a young man or girl. The cognitive component of the creativity of a young person is associated with a high level of innovation, future orientation of young people, willingness to take risks for the sake of success and an optimistic outlook on their own success. Young men and women with a high level of creativity use a variety of intellectual resources in solving problem situations: visual representation and visualization, object modeling and design, creative transformation and have a pronounced holistic cognitive style, in which expert experience plays an important role.

Key words: creativity, cognitive component, adolescent personality, divergent thinking, innovative personality potential, cognitive style.

Постановка проблеми. Актуальні науково-теоретичні та прикладні дослідження проблеми суб'єктності здобувачів освіти обґрунтовують вагому роль креативності особистості в інноваційних процесах суспільства. Науковий інтерес до вивчення структурних компонентів креативності юнацької молоді суттєво зростає у зв'язку з реформою системи освіти в Україні, мета якої спрямована на якісні позитивні зміни освітнього процесу, які неможливі без соціально активної, ціннісної, творчої позиції її учасників.

Методологічною основою дослідження стали генетико-модельючий метод академіка С. Максименка (2013) та стратегіальний підхід до творчого мислення В. Моляко (2006), фундаментальні дослідження у галузі психології творчих здібностей (Г. Балл, 2007; О. Власова, 2006; Г. Ложкін, Н. Пов'якель, 2003; О. Музика, 2006; С. Шандрук, 2015; та ін.), а також дослідження психологічних механізмів творчого мислення (О. Губенко, 2019; Дж. Гілфорд, 1959; П. Торренс, В. Роменець, 2001; та ін.).

Аналіз джерел та останніх досліджень. Глибокий аналіз когнітивних та психосемантичних механізмів творчості виконав О. Губенко [Губенко, 2019]. Науковцем запропоновані когнітивні моделі механізмів та процесів творчого мислення, досліджена розумова обдарованість особистості та обґрунтована біполярно-діалектична модель творчого інтелекту. Проте автор мало приділяє увагу віковим закономірностям розвитку творчого мислення особистості. Ґрунтовне дослідження взаємодії наочних та вербально-понятійних компонентів у формуванні креативного мислення підлітків виконане І. Розіною [Симоненко, Розіна, 2009: 91–96].

Водночас у висвітленні вікових особливостей креативності юнацької молоді науковці вивчають переважно феномен у контексті професійної спеціалізації навчання студентів. Так, у педагогічному аналізі проблеми формування креативної компетентності майбутніх інженерів у процесі професійної підготовки в умовах технічного університету С. Дімітрова-Бурласко [Дімітрова-Бурласко, 2017: 5] експериментально досліджує мотиваційний, когнітивно-праксіологічний та особистісний критерії сформованості креативної компетентності. Під когнітивним компонентом креативної компетентності студентів технічних університетів науковець розуміє систему знань,

що сприяє ефективному виявленню зазначеної компетентності в майбутній професійній діяльності фахівця, але в експериментальному дослідженні аналізує параметри «дієвість знань», дивергентне та асоціативне мислення.

У дисертаційному дослідженні О. Донченко [Донченко, 2017: 161–165] розглядається розвиток професійної компетентності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти засобами арт-терапії. Дослідниця виділяє критеріями когнітивного компонента майбутніх педагогів: педагогічну спостережливість, здатність до генерування нестандартних розв'язань професійних завдань, уявлення про значення, сутність професійної креативності й творчу професійну діяльність.

На наш погляд, досі залишаються не досить розробленими когнітивні характеристики креативності як чинника розвитку особистості юнацького віку.

Мета статті – визначити психологічні особливості когнітивного компонента креативності особистості юнацького віку, а також умови її активізації в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу. За Дж. Гілфордом, «креативність» є особливим різновидом мислення, який допускає множинність шляхів для вирішення інтелектуальної задачі. Таке мислення протиставляється конвергентному мисленню, націленому на єдино правильне рішення. Відповідно до теорії науковця відмінність дивергентного мислення від конвергентного полягає в розумовому пошуку рішення заданої проблеми, який здійснюється в різних напрямках семантичного простору залежно від змісту проблеми, являючи собою периферійне мислення. Конвергентне мислення пов'язує воедино всі елементи семантичного простору проблеми, і знаходить єдино правильну композицію цих елементів. Вагоме доповнення у розуміння дивергентного мислення вніс С. Медник, який наголосив на специфічній характеристиці креативного мислення – здатності долати стереотипи на заключному етапі розумового синтезу і широтою поля асоціацій суб'єкта.

В. Моляко слушно зауважив, що у сфері логіки досвід та знання чітко структуровані. В інтуїтивній сфері вони набагато менш структуровані та формалізовані. Знання в інтуїції більш невизначені та розпливчасті, ніж у дискурсивно-логічному мисленні, але більш

насичені інформацією. Коли рішення перебуває на інтуїтивному рівні, суб'єкту потрібно його логічно висловити, наділити його структурно-логічною формою, формалізувати, перевести на дискурсивно-логічний рівень [Моляко, 2005].

У низці досліджень креативність розглядається як «перший крок» у творенні особистістю інновацій. Так, С. Яголковський [Яголковський, 2007] вважає, що креативність тісно пов'язана з тією частиною інноваційного процесу, який зазвичай називають «генеруванням нових ідей». Дж. Хіп [Неар, 1989] дає оригінальне визначення креативності як комплексу ідей і концепцій з урахуванням того, що подальші інновації будуть її (креативності) конкретною реалізацією. П. Тітас [Titus, 2000: 225–235] відноситься до креативності як до народження потенційно нових ідей у фантазії автора. У зв'язку з цим може бути виділений окремий вид мислення – «інноваційне мислення», яке частина авторів уподібнюють до «гнучкого» і творчого та визначають як здатність суб'єкта гнучко трансформувати свої плани в змінних умовах [Harrison, Horne, 1999: 128–145].

В юнацькому віці психічний розвиток зумовлений становленням духовно-ціннісної сфери особистості, що характеризується підвищеною значущістю системи суспільних цінностей, розвитком самосвідомості та самопізнання, усвідомленням своїх мотивів, а також інтимізацією внутрішнього життя [Кон]. Багатозначність та часом суперечливість уявлень особи про себе та оточення, а також не досить критичні судження й оцінки актуальної ситуації спонукають молоду людину шукати оригінальні шляхи розуміння та концептуалізації світу, загострюють питання власної ідентичності, свого місця у суспільних взаєминах. Усе це стимулює та активізує її творчий потенціал. Чимало чинників психічного розвитку особистості юнацького віку є сприятливою умовою для розвитку креативності, а саме когнітивного, динамічного, емоційно-вольового, мотиваційного складників. Специфіка проявів креативності особистості юнацького віку проявляється у можливості опрацювання об'ємної інформації різними методами в інтенсивному темпі, зі швидким перемиканням уваги певного символічного рівня на більш широкий обсяг інформації. Ефективність вирішення актуальних завдань, що постають перед молоддю, може

залежати від комплексу сформованих у них компетенцій в опрацюванні інформації, наявних знань і навичок, а також готовності експериментувати та досліджувати нетипові способи розв'язку. Так, дивергентне мислення відображає пізнавальний бік креативності, і на відміну від конвергентного мислення, не орієнтується на звичайне відоме вирішення проблеми, а проявляється вже у постановці самої проблеми, коли ще не існує заздалегідь готового шляху її вирішення.

Складне поєднання конвергентного та дивергентного мислення зумовлює специфіку когнітивного стилю особистості. Когнітивний стиль є механізмом, що сполучає особистісні властивості та пізнавальні процеси, проте зрозуміло, що ці взаємозв'язки досить складні і слабо диференційовані саме через їх тісну взаємодію [Губенко, 2019].

Психологічний аналіз досліджуваної проблеми дозволяє виділити центральною ознакою креативності когнітивні характеристики творчого мислення. Теоретико-наукове осмислення проблеми когнітивного компонента креативності показало вагому роль інтелектуальної обдарованості й пошуково-перетворювальної активності особистості юнацького віку, що проявляється у здатності суб'єкта самостійно висувати проблеми, генерувати велику кількість оригінальних ідей, нешаблонно їх вирішувати.

Для експериментального дослідження проблеми використані методи тестування, самооціночне оцінювання, опитувальники, а саме: Тест креативності Дж. Рензулі, Шкала самооцінювання інноваційних якостей особистості (Н. Лебедева, А. Татарко), опитувальник «Тип мислення і тип креативності Дж. Брунера в адаптації Г. Резапкіної», Опитувальник AHS (Choi, Koo і Choi, Analytic-holistic scale), Анкета преференцій Амінова, а також методи математико-статистичного аналізу та якісної інтерпретації результатів дослідження, кореляційний аналіз.

Загальна вибірка респондентів становила 110 осіб. Базою дослідження виступили Вінницький фаховий коледж мистецтв ім. М. Леонтовича, КЗВО «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського», Вінницький коледж будівництва і архітектури КНУБА, КВЗО «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж», Вінницький державний педагогічний університет

ім. Михайла Коцюбинського, Вінницький національний технічний університет.

Активна дослідницька творча діяльність осіб юнацького віку є обов'язковим тлом прояву креативності. Творча праця вимагає включеного експериментування, пошуку співвідношень, порівняння і опрацювання складників, проведення окремих аналогій, комбінування елементів й ознак, а отже, такого типу осмислення інформації, який тяжіє до креативного мислення. На пелностковій діаграмі рис. 1 показаний порівняльний аналіз розподілів рівнів вираження креативності в осіб юнацького віку за тестом Д. Рензуллі та методикою Н. Лебедєвої.

Профілі двох діаграм є близькими за конфігурацією. Спільною тенденцією за обома методиками є переважання високого рівня креативності юнаків та дівчат (50%), що характеризує юнацьку молодь як готову до прийняття і створення принципово нових ідей, які відкидають традиційні схеми і шаблони розв'язків, а вказують на складну полісемантичність їхнього мислення, гнучкість і оригінальність у вирішенні завдань.

Зазначимо, що високий Інтегральний індекс інноваційності встановлений у 58,18% респондентів, що вказує на внутрішню готовність та певну потребу молоді відшукувати, сприймати, моделювати принципово нові ідеї. Такі юнаки та дівчата характеризуються низкою особистісних чинників, що впливають на прояви інноваційності суб'єкта, серед яких – потреба у стимуляції; прагнення новизни; чутливість до протиріч, нового досвіду й оригінальних стимулів; схильність до ризику; готовність до переробки інформації; незалежність суджень; відкритість досвіду й обізнаність та ін.

Вираженість креативності особистості юнацького віку пов'язана з високим рівнем інноваційності ($r=0,691$; $p\leq 0,01$), орієнтацією на майбутнє ($r=0,583$; $p\leq 0,01$), високим ризиком заради успіху ($r=0,582$; $p\leq 0,01$) та оптимістичним прогнозом щодо власної успішності.

За результатами шкали самооцінювання інноваційності особистості за параметром «креативність» нами виконаний розподіл вибірки на 2 групи: I група з високим та дуже високим рів-

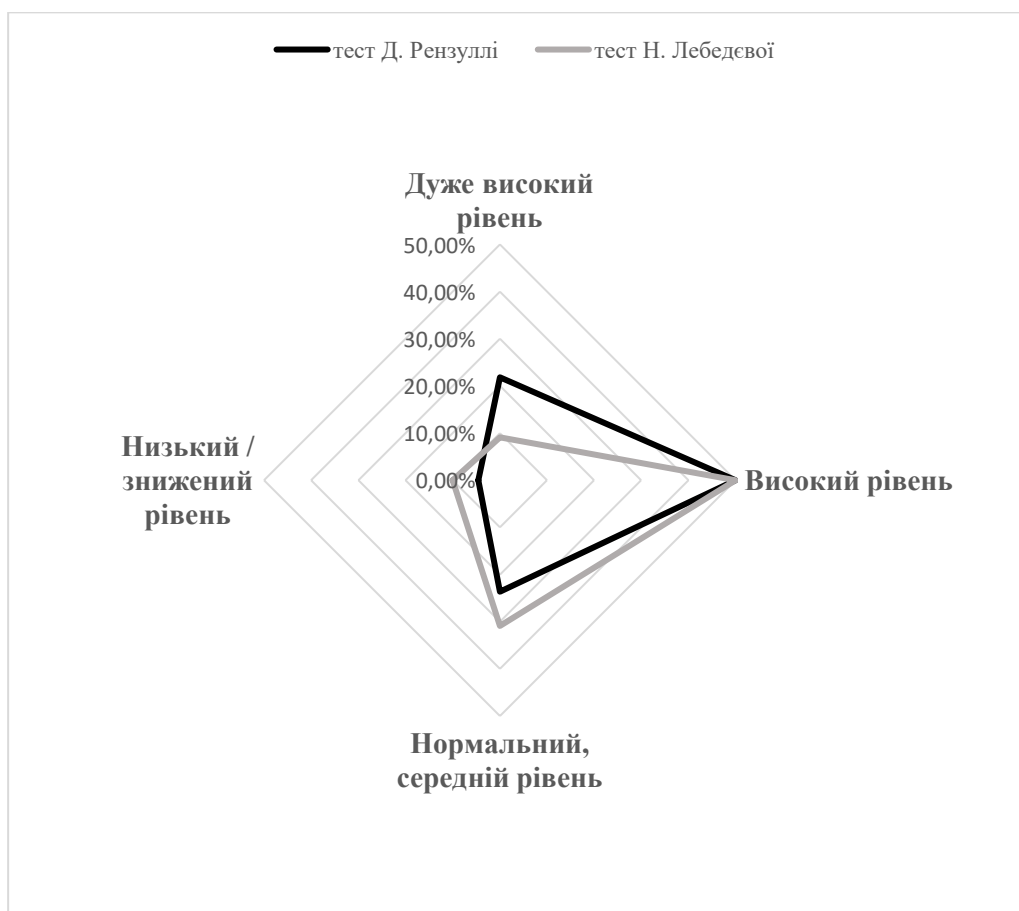

Рис. 1. Порівняльний аналіз профілів розподілу рівнів креативності в юнацької молоді за тестом Д. Рензуллі та методикою Н. Лебедєвої (N=110)

нем креативності – 65 осіб та II група із середнім та зниженим рівнем креативності – 45 осіб.

Отримані результати показують близький за конфігурацією розподіл типів мислення за опитувальником Дж. Брунера, проте область значень ширша в групі юнаків та дівчат з високим рівнем креативності порівняно із загалом. У групі креативів більш виражені наочно-образний тип мислення (78,46%), предметно-дійовий тип (70,7%) та креативне мислення (64,61%). Особливістю мислення креативних юнаків є пізнавальна цікавість щодо всього нового, невизначеного, оригінального, суперечливого, що спонукає їх шукати, висувати гіпотези та моделювати судження про їх закономірності, сприяє активній пошуково-орієнтовальній та моделюючій діяльності.

Для порівняння, загалу респондентів властива перевага наочно-образного мислення (80% високий рівень). Найнижчі показники в обох групах належать абстрактно-символічному типу мислення (група I – 12,3%, а група II – 2,22%).

Таким чином, результати дослідження показують, що юнаки та дівчата з високим рівнем креативності використовують у вирішенні проблемних ситуацій різнобічні ресурси інтелектуальної діяльності: унаочнення та візуалізацію проблеми та її етапів вирішення, предметне моделювання та конструювання, творче перетворення тощо ($\chi^2 = 17,1$, $p < 0,01$). Тоді як загал респондентів користуються обмеженими способами розв'язання проблемних ситуацій, наприклад, засобами наочно-образного мислення.

Вагоме значення для виділення особливостей когнітивного складника креативності має каузальний стиль атрибуції. Нами встановлено, що креативність особистості тісно пов'язана з інтегральним індексом інноваційності (0,69; $p \leq 0,001$), холістичним фокусом уваги (0,381; $p \leq 0,001$), холістичною каузальною атрибуцією (0,45; $p \leq 0,001$). Холістичний полюс каузальної атрибуції вказує на вагому роль експерієнтального досвіду опрацювання інформації як ключового механізму креативного мислення особистості юнацького віку. Експерієнтальний стиль характеризується інтуїтивним, емоційно-образним стилем обробки інформації. Він зумовлює спонтанність, емоційну, експресивну виразність креативного мислення особистості. Експериментально встановлено нами, що для суб'єктів з

холістичним мисленням (41,82% вибірки) властива насамперед спрямованість на оцінку цілісного характеру ситуації, а також інтуїтивний характер прийняття рішень, висока швидкість розумових процесів за низького рівня їх усвідомленості. Частка юнаків та дівчат із аналітичним мисленням становила 13,64% вибірки.

Психофізіологічним чинником когнітивного компонента креативності є експертний тип преференцій, що характеризується синтезом інтелектуального та афективного вирішення творчих ситуацій. Експертний тип одночасно позитивно корелює і з інтелектуальним (0,52; $p < 0,001$), і з афективним (0,31; $p < 0,05$) підходом до вирішення проблем. Втім цю єдність необхідно розуміти з урахуванням того, що творчі успіхи, зумовлені інтелектуальним підходом у вирішенні завдань, підкріплюються позитивними емоційними переживаннями.

Висновки. Теоретико-експериментальний аналіз проблеми дослідження дозволяє стверджувати, що необхідною умовою гармонійного розвитку особистості юнацького віку є розвиток її креативності. Встановлено, що центральною ознакою креативності є когнітивні характеристики творчого мислення. Під когнітивним компонентом креативності ми розуміємо складник креативності, що є проявом інтелектуальної обдарованості й пошуково-перетворювальної активності особистості юнацького віку, що полягає у здатності суб'єкта самостійно висувати проблеми, нешаблонно їх вирішувати, генерувати велику кількість оригінальних ідей.

Соціально-психологічними та віковими передуваннями розвитку креативності в юнацькому віці є прагнення молодої особи до самоідентифікування, що проявляється в активній рефлексії, інтроспекції та пошуково-перетворювальній діяльності, результати якої конституують суб'єктність юнака або ж дівчини. Тому когнітивний компонент креативності особистості юнацького віку виступає психологічним механізмом ідентифікації особистості такого віку.

Результати експериментального дослідження показали, що більшість юнаків та дівчат схильні до креативного розв'язання проблем (71,82%). У половини респондентів юнацького віку творче осмислення проблемних ситуацій характеризується полісемантичністю, третина готові сміливо експериментувати та вдаватися до ризикових рішень, що є проявами інноваційності

особистості юнацького віку, спрямованої у майбутнє. Результати кореляційного аналізу показали, що вираженість креативності особистості юнацького віку пов'язана з високим рівнем інноваційності ($r=0,691$), орієнтацією на майбутнє ($r=0,583$), високим ризиком заради успіху ($r=0,582$) й оптимістичним прогнозом щодо власної успішності.

Психофізіологічним чинником когнітивного компонента креативності є експертний тип переваг, що характеризується синтезом інтелектуального та афективного вирішення творчих ситуацій, а досягнення творчого результату підкріплюються позитивними емоційними переживаннями.

Результати дослідження показують, що юнаки та дівчата з високим рівнем креативності використовують у вирішенні проблемних ситуацій різнобічні ресурси інтелектуальної діяль-

ності: наочне уявлення та візуалізацію (виражений наочно-образний тип мислення у 78,46% респондентів), предметне моделювання та конструювання (предметно-дійовий тип – 70,7%), творче перетворення (креативне мислення у 64,61% юнаків та дівчат) та мають виражений холистичний когнітивний стиль, за якого вагому роль відіграє експерієнтальний досвід опрацювання інформації.

Перспективами подальших наукових розробок стане вивчення особливостей взаємозв'язку когнітивного та емоційного компонентів креативності в генезі розвитку особистості.

Подяка. Висловлюємо щирі вдячності Р. Ніжинському, магістранту КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», за допомогу у зборі емпіричного матеріалу дослідження, а також студентам Вінницьких ЗВО, які взяли участь в опитуванні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дімітрова-Бурлаєнко С.Д. (2017). Генеза поняття «креативна компетентність» у контексті психолого-педагогічних досліджень. *Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія»*. Харків, Вип. 58.
2. Донченко О.С. (2017). Модель розвитку професійної креативності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти засобами арт-терапії в освітньому процесі педагогічного вузу. *Молодий вчений* : наук. журнал. Херсон : Гельветика, Т. 48, № 8. С. 161–165.
3. Губенко О.В. (2019). Теоретико-методологічні основи дослідження психологічних механізмів творчої діяльності (інтегративний підхід) : монографія. Київ, 400 с.
4. Моляко В.О. (2008). Стратегії творчої діяльності. Київ : «Освіта України», 702 с.
5. Симоненко С.М., Розіна І.В. (2010). Психологічні особливості розвитку креативності вербального та візуального мислення в підлітковому віці. *Наука і освіта* : наук.-практ. журнал, № 10. С. 91–96.
6. Яголковський С.Р. (2007). Психология креативности и инноваций : учебное пособие. Гос. ун-т. Высшая школа экономики. Москва : Изд. дом ГУ ВШЭ, 157 с.
7. Harrison Y., Horne J.A. (1999). One Night of Sleep Loss Impairs Innovative Thinking and Flexible Decision Making. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, Volume 78, Issue 2, May, pp. 128–145.
8. Heap J. (1989). The Management of Innovation and Design, Cassell, London.
9. Titus P. (2000). Marketing and the creative problem – solving process. *Journal of Marketing Education*. No. 223, pp. 225–235

REFERENCES:

1. Dimitrova-Burlaienko S.D. (2017). Geneza poniattia «kreatyvna kompetentnist» u konteksti psykhologho-pedahohichnykh doslidzhen. *Zbirnyk naukovykh prats «Pedahohika ta psykhohihiia»*. Kharkiv, Vyp. 58.
2. Donchenko O.S. (2017). Model rozvytku profesiinoi kreatyvnosti maibutnykh vykhovateliv zakladiv doshkilnoi osvity zasobamy art-terapii v osvitnomu protsesi pedahohichnoho vuzu. *Molodyi vchenyi: nauk. zhurnal*. Kherson: Helvetyka, T. 48, № 8. S. 161–165.
3. Hubenko O.V. (2019). Teoretyko-metodolohichni osnovy doslidzhennia psykhologichnykh mekhanizmv tvorchoi diialnosti (intehratyvnyi pidkhid): monohrafiia. Kyiv, 400 s.
4. Moliako V.O. (2008). Stratehii tvorchoi diialnosti. Kyiv: «Osvita Ukrainy», 702 s.
5. Symonenko S.M., Rozina I.V. (2010). Psykhologichni osoblyvosti rozvytku kreatyvnosti verbalnoho ta vizualnoho myslennia v pidlitkovomu vitsi. *Nauka i osvita: nauk.-prakt. zhurnal*, № 10. P. 91–96.
6. Harrison Y., Horne J.A. (1999). One Night of Sleep Loss Impairs Innovative Thinking and Flexible Decision Making. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, Volume 78, Issue 2, May, pp. 128–145.
7. Heap J. (1989). The Management of Innovation and Design, Cassell, London.
8. Titus P. (2000). Marketing and the creative problem – solving process. *Journal of Marketing Education*. No. 223, pp. 225–235.